

Piet de Rooy

De ongelukkige klas

Een pleidooi tegen reductionistisch onderwijsonderzoek

De Academische Boekengids 41, oktober 2003, pp. 10-11.

Volgens een recent promotieonderzoek van Ijsbrand Jepma schieten moeilijke leerlingen niets op met speciaal onderwijs. Maar er is nogal wat mis met het soort onderzoek waarvan Jepma's dissertatie een voorbeeld is.

Het begon in de loop van de jaren zestig: speciale vormen van onderwijs voor fysiek en geestelijk gehandicapte kinderen namen explosief toe. Aanvankelijk werd die groei gezien als een toonbeeld van beschaving. Steeds meer kinderen kregen de deskundige zorg die ze nodig hadden. Maar langzaam kwam de gedachte op dat het eigenlijk helemaal niet zo goed was om een groep kinderen af te splitsen van de rest. Daarmee werden ze immers 'probleemgevallen' die, ondanks alle goede bedoelingen, een stigma opgedrukt kregen waar ze voor de rest van hun leven alleen maar last van zouden houden - onder meer bij het vinden van werk.

Bovendien werd het allemaal wel een beetje duur: speciaal onderwijs was ongeveer driemaal zo kostbaar als 'regulier' onderwijs. En dat tikte nogal aan: 24.000 leerlingen in 1948, 103.000 in 1988, verdeeld over allerlei soorten speciaal onderwijs. Gevoegd bij de opkomst van het 'speciaal voortgezet' onderwijs leek een soort duaal onderwijsbestel te ontstaan - regulier en speciaal - waarbij zo'n tien procent van alle leerlingen in de tweede pijler zou belanden. Daarop kregen twee hoogleraren, Klaas Doornbos en Luc Stevens, de opdracht om uit te zoeken waar die groei vandaan kwam. Uit hun onderzoeksresultaten in 1987 en 1988 bleek vooral dat daar geen eenvoudig antwoord op te geven viel: het lag aan nagenoeg alles. Aan de modernisering van de samenleving, waardoor kinderen onder meer 'lastiger' waren geworden en scholen prestatiegerichter (dus zwakkere leerlingen werden sneller uitgestoten). Maar ook aan de toename van het aantal migrantenkinderen, de ontwikkeling van het diagnostisch vermogen, en het feit dat ouders nu eenmaal de best beschikbare zorg wensen voor hun kroost. Bovendien had, door de verzuiling, het oprichten van één school al snel tot gevolg dat er nog twee aan moesten worden toegevoegd. Vraag en aanbod joegen elkaar op.

'Het aandeel moeilijke kinderen is in het regulier onderwijs toegenomen en de kinderen in het speciaal onderwijs werden gemiddeld moeilijker.'

Als de groei moest worden gestopt, dan zagen Doornbos en Stevens eigenlijk maar één oplossing: verandering van de gewone lagere scholen. Van de 'in hun ontwikkeling bedreigde kleuters' (IOBK), kinderen met leer- en opvoedingsmoeilijkheden (LOM) en moeilijk lerende kinderen (MLK) konden er veel in de reguliere scholen blijven. Mits die drastisch zouden verbeteren, vooral in hun vermogen om met (relatief grote) verschillen in begaafdheid en gedrag om te gaan. Het speciaal onderwijs kon dan beperkt blijven tot kinderen die echt weinig te zoeken of te vinden hadden in het 'reguliere' onderwijs. In het begin van de jaren negentig kwam een omvangrijke vergaderlawine op gang: wetten werden aangepast, schooltypen geïnclassificeerd en gebundeld, de financiering herschikt en Samenwerkingsverbanden Weer Samen Naar School ingericht. Ook moesten er 'zorgplannen' komen, werden overall Permanente Commissies Leerlingenzorg ingesteld en werd van elke school 'adaptief onderwijs' verlangd. Met dit alles werd gestreefd naar een beperking van de instroom naar het speciaal onderwijs tot twee procent van de leerlingen. Daarboven zou 1,8 procent van de leerlingen met behulp van de expertise uit het speciaal onderwijs binnen de gewone scholen geholpen worden.

Wat waren de gevolgen van deze massale inspanningen? Het primair onderwijs kreeg inderdaad meer geld. Maar bij lange na niet zoveel als Doornbos en Stevens als noodzakelijk hadden bepleit. Dat trok een zware wissel op de leerkrachten, met name op de nieuwe 'intern begeleiders'. In hun eigen scholen dienden zij het onderwijs geschikter te maken voor het opvangen van verschillen in aanleg en gedrag, terwijl zij ook functioneerden als schakel tussen het regulier en het speciaal onderwijs. Al met al werd het reguliere onderwijs steeds 'adaptiever'. Mede door het verzwaren van de toelatingscriteria en het beperken van het budget, stabiliseerde de instroom in het speciaal onderwijs zich op ongeveer vier procent. Gewone basisscholen houden nu dus meer leerlingen binnenboord - uit goede bedoelingen soms zelfs te lang. Door de bank genomen is daarmee het aandeel 'moeilijke' kinderen in het regulier onderwijs toegenomen en zijn de kinderen in het speciaal onderwijs gemiddeld 'moeilijker' geworden.

'Deze dissertatie past in een tendens om heavy arithmetics los te laten op ingewikkelde problemen, zonder veel gevoel te tonen voor de aard van de reductie die daarbij optreedt.'

De laatste tijd doen onderwijskundigen wat preciezer onderzoek naar de effecten van dit beleid op de leerlingen voor wie het allemaal bedoeld was. Daartoe wordt gebruikgemaakt van een enorme databank, het zogenaamde PRIMA-cohortonderzoek. Sinds 1994-1995 worden om het jaar tal van gegevens verzameld over leerlingen uit verschillende groepen van ongeveer vijfhonderd scholen uit het (speciaal

en regulier) primair onderwijs. Het is dus mogelijk de schoolloopbaan van enkele tienduizenden kinderen te volgen. Daarbij gaat het vooral om de vraag of kinderen in het speciaal onderwijs het nu beter doen dan vergelijkbare kinderen in het regulier onderwijs: leren ze met al die speciale aandacht meer en wordt hun gedrag wat overzichtelijker? De resultaten zijn niet bemoedigend. Het oordeel is bij het ene onderzoek wat positiever dan bij het andere, maar in het algemeen lijkt het niet erg veel uit te maken. Dat blijkt onder meer uit onderzoek van Karsten, Peetsma, Roeleveld en Vergeer, gerapporteerd in de *European Journal of Special Needs Education* (2001). Het blijkt ook uit de recente dissertatie van IJsbrand Jepma. Hij concludeerde in *De schoolloopbaan van risicoleerlingen in het primair onderwijs* dat 'risicoleerlingen' eigenlijk niet veel opschieten met dat speciale onderwijs: op de gewone basisschool scoren ze beter op taal- en rekentoetsen, de ontwikkeling van de intelligentie vertoont nauwelijks verschil, en het gedrag wordt er ook niet veel beter of slechter van. Dat ze in het reguliere onderwijs beter scoren komt waarschijnlijk vooral, zo blijkt daarna, doordat er een hogere 'prestatiegerichtheid' heerst. Dat komt onder meer naar voren in het hanteren van minimumdoelen, het veelvuldig toetsen van de vorderingen, het geven van klassikaal onderwijs en het opgeven van huiswerk. Kortom, er valt alles voor te zeggen om juist de onderbouwgroepen van het reguliere basisonderwijs nog adaptiever te maken. Dat is de beste methode om de 'uitstroom van risicoleerlingen' te beperken. Jepma heeft zelfs met een aantal methodologische hoogstandjes becijferd dat zo'n veertig procent van de leerlingen in het speciaal onderwijs (IOBK, LOM en MLK) daar wellicht niet had hoeven zitten. Althans, voor die veertig procent heeft hij kinderen in het regulier onderwijs gevonden met zeer vergelijkbare kenmerken.

Wat nu? Is nu wetenschappelijk vastgesteld dat het goed is het 'adaptieve' onderwijs verder op te stoten in de vaart der volkeren en het primair speciaal onderwijs verder te reduceren tot ongeveer zestig procent van de huidige omvang? Dat ligt niet zo voor de hand als het op het eerste gezicht misschien lijkt. Het gaat me in mijn aarzelingen niet zozeer om deze dissertatie, maar om alles waar deze dissertatie een voorbeeld van is. Zij past in een tendens om *heavy arithmetics* los te laten op ingewikkelde problemen, zonder veel gevoel te tonen voor de aard van de reductie die daarbij optreedt. Bovendien lijkt dit type onderzoek onder een markant gebrek aan gevoel voor de onbedoelde effecten van conclusies en daarop gebaseerde aanbevelingen.

Neem bijvoorbeeld in Jepma's dissertatie het begrip 'risicoleerlingen', dat overigens ook door andere onderzoekers wordt gebruikt. Deze term omvat niet *een*, maar *twee* groepen: leerlingen die zijn doorverwezen naar het speciaal onderwijs én leerlingen die niet zijn doorverwezen. Die tweede groep is gevonden door *matching* - door leerlingen te zoeken in het regulier onderwijs met dezelfde of zeer vergelijkbare kenmerken. De vaststelling van die kenmerken is cruciaal. Die bepalen immers of beide groepen wel *echt* beschouwd mogen worden als een relatief homogene groep 'risicoleerlingen' waarbinnen de school het enige onderscheidende criterium is. Welnu, die kenmerken zijn grof: het gaat vrijwel altijd om geslacht, leeftijd, sociale/etnische achtergrond, taal- en rekenprestaties, non-verbale intelligentie, gedrag, werkhouding en zelfvertrouwen. En omdat matchen met zoveel variabelen buitengewoon lastig is - met meer dan vier variabelen zelfs vrijwel onmogelijk - vergt dat een sterke reductie van de operationalisering of zelfs van het aantal kenmerken zelf. Dat wil niet zeggen dat matchen per se een onzinnige methode is. Maar men moet zich wel buitengewoon bewust blijven van de sprongen in reductie die gaandeweg gemaakt worden. Het feit dat in beide groepen veel overeenkomsten zijn gevonden, wil nog helemaal niet zeggen dat die verdeling over twee groepen *willekeurig* is. Kwalitatief onderzoek van Karsten en zijn coauteurs wees er al op dat de ontwikkeling van kinderen bepaald lijkt te worden door een combinatie van vele, uiteenlopende factoren. Eigenlijk zou alleen nauwkeurig onderzoek naar het splitsingsproces daar enig zicht op kunnen bieden - in dit geval het onderwijskundig onderzoek op de basisschool, het psychologisch onderzoek na 'aanmelding', de besluitvorming in de Permanente Commissie Leerlingenzorg rond het 'plaatsingsbesluit', en de beslissingen van de betrokken ouders. Maar vooralsnog is niet veel méér duidelijk geworden dan dat er kinderen in het speciaal onderwijs zitten die in veertig procent van de gevallen erg lijken op kinderen in het regulier onderwijs, zoals ze ook in lengte, haarkleur en schoeisel op elkaar zullen lijken.

'De in onderwijsland dominante meritocratische manier van denken is verschraald tot economisme.'

Ik ben dus niet overtuigd van de gedachte dat die 'overlap' van veertig procent tussen beide groepen veel betekenis heeft. De gebruikte methodologie geeft wellicht de richting aan van nader onderzoek, maar is niet geschikt voor het trekken van beleidsconclusies. En dat temeer niet waar, in een zoveel werkelijker wereld dan de universitaire, gemakkelijk de gedachte opkomt dat die overlap er dus 'uitgesneden' kan worden. Op twee gronden zou dat betrekkelijk onverstandig zijn. Ten eerste zou het reguliere onderwijs daartoe een fundamentele verandering moeten ondergaan. De simpele gedachte dat die scholen 'gewoon' nóg adaptiever moeten worden, is in ieder geval ontoereikend. Uit recent onderzoek naar de scholen in samenwerkingsverband 2603 (in Kennemerland Zuid) bleek dat tussen 2000 en 2002 van de reguliere basisscholen die volgens de inspectie goed adaptief onderwijs gaven, de helft 'te veel' doorverwees. Dat wil niet zeggen dat die verwijzingen ten onrechte hadden plaatsgevonden - dit gebeurde altijd op grond van een formele 'beschikking' van een Permanente Commissie Leerlingenzorg - maar dat die scholen rekenkundig boven het toegestane percentage zaten. Dit wijst er sterk op dat een direct verband tussen adaptief onderwijs en het al dan niet verwijzen naar speciaal onderwijs ontbreekt. Ten tweede worden kinderen met leer- en/of gedragproblemen zich gedurende hun schoolloopbaan in toenemende mate bewust van het feit dat zij achterblijven bij de ontwikkeling van hun leeftijdgenoten. Opmerkelijk is dat er bij mijn weten niet veel onderzoek gedaan is

naar de manier waarop 'zwakke leerlingen' daarmee omgaan, hoe ze dat verwerken en hoe ze zich vervolgens staande houden in een systeem dat voor hen potentieel één grote teleurstellingsmachine is.

Afgezien van deze methodologische bedenkingen bevalt de aard van het onderwijsdebat me niet. De laatste decennia is het denken over het onderwijs er niet duidelijker op geworden. Het is opvallend hoe weinig besef er is van de grenzen van het onderwijs, van inzicht in de beperkingen aan wat een school eigenlijk vermag. Los hiervan vallen nu twee tegengestelde neigingen in het onderwijsbeleid te signaleren die tot een spanning leiden waar individuele schooldirecteuren maar een oplossing voor moeten zien te vinden. Enerzijds is er de drang om vanuit de kinderen te denken, namelijk dat het onderwijs zich vooral moet richten op het ontwikkelen van hun mogelijkheden, en moet inspelen op hun uiteenlopende belangstellingen en kwaliteiten. Dat was ook voor een goed deel de achtergrond van het Weer Samen Naar School-project. Maar anderzijds is er een sterke nadruk op 'prestatiegerichtheid': geen flauwekul meer en niet te veel 'rugzakjes' in de klas graag, want dat drukt het niveau. En deze meritocratische manier van denken wordt niet alleen sterker, maar is de laatste jaren zelfs aan het verschralen tot economisme. Dat is bijvoorbeeld te merken aan al dat gepraat over 'de toegevoegde waarde' van de school, waarin kinderen dus als ruwe grondstoffen de leerfabriek worden binnengebracht om er als verrijkte halfproducten weer uit te komen. Anders gezegd: als we het primair onderwijs steeds prestatiegerichter maken, bedoeld of onbedoeld, dan organiseren we daarmee ook de groei van een groep kinderen die dat, om welke reden dan ook, niet kunnen bijbenen. In dit verband is de dissertatie van De Vries, *Het pedagogisch regiem* (1993), nog steeds de moeite waard. Zo valt te voorspellen dat een test voor alle zesjarigen, die op kousenvoeten naderbij lijkt te komen, nog veel onbedoelde effecten zal hebben. De boventoon van het overheidsbeleid is niet in harmonie met de ondertoon. Iets minder onderwijskunde en iets meer pedagogiek zou de balans ten goede komen.

Piet de Rooy is hoogleraar Nederlandse Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam.

Besproken boeken:

De schoolloopbaan van risicoleerlingen in het primair onderwijs
door **IJsbrand Jepma**
Promotie 1 juli 2003. Universiteit van Amsterdam.
Amsterdam, eigen beheer.

The Dutch policy of integration put to the test - differences in academic and psychosocial development of pupils in special and mainstream education
door **Sjoerd Karsten, Thea Peetsma, Jaap Roeleveld en Margaretha Vergeer**
European Journal of Special Needs Education Vol. 16, No. 3 (2001), pp. 193-205

Het pedagogisch regiem - Groei en grenzen van de geschoolde samenleving
door **Geert de Vries**
Uitgeverij Meulenhoff. Amsterdam 1993 (niet meer leverbaar).

Literatuur:

-**Sjoerd Karsten, Thea Peetsma, Jaap Roeleveld en Margaretha Vergeer**, 'The Dutch policy of integration put to the test: differences in academic and psychosocial development of pupils in special and mainstream education', in: *European Journal of Special Needs Education*, Vol. 16, No. 3 (2001), pp. 193-205.

-**Geert de Vries**, *Het pedagogisch regiem. Groei en grenzen van de geschoolde samenleving*. Uitgeverij Meulenhoff. Amsterdam 1993 (niet meer leverbaar).